

ΕΛΛΗΝΩΝ ΔΙΑΤΡΟΦΗ, ΜΕΤΡΟΝ ΑΡΙΣΤΟΝ

Τέση Διαφερέρα
εκδ. Γραφίδα, Αθήνα
2004

Το βιβλίο της Τέσης Διαφερέρα είναι σίγουρα γραμμένο με αγάπη και μεράκι. Η εικαστική ωραία εμφάνιση, ο εγκάρδιος πρόλογος και το προσωπικό ύφος της εισαγωγής φανερώνουν από την αρχή ότι η συγγραφέας, οικονομολόγος αλλά και ρέκτης της ελληνικής και διεθνούς κουζίνας, πολύγλωσση και «πολίτις του κόσμου», είδε τη συγγραφή του βιβλίου ως προέκταση ενός χόμπι, το οποίο ασκεί με συνέπεια και αφοσίωση.

Η *Ελληνών Διατροφή* διαιρείται σε τρία κεφάλαια, αφιερωμένα αντίστοιχα στην Αρχαιότητα, το Βυζάντιο και τους Νεότερους χρόνους. Η χαλαρή εννοιολογικά αυτή δομή επιτρέπει στη συγγραφέα να περιλάβει σε καθένα από τα κεφάλαιά της μια σειρά από ποικίλα θέματα, τα οποία έχουν μοναδικό κοινό παρονομαστή τη χρονική σύμπτωση. Το πρώτο κεφάλαιο καλύπτει την αρχαιότητα, με κείμενα που τιτλοφορούνται: «Στα χρόνια του Ομήρου», «Διατροφικές συμβουλές των σοφών της αρχαιότητας», «Ιπποκράτης - Ύμνος προς την Υγεία», «Το διαιτολόγιο στην Αρχαιότητα», «Συμπόσια», «Τι περιλάμβανε η διατροφή των αρχαίων» και «Η μαγειρική και τα σκεύη της». Στο δεύτερο κεφάλαιο θίγονται θέματα διατροφής, παράδοσης αλλά και τρόπων καλής συμπεριφοράς στο Βυζάντιο, τελειώνοντας με μια μελέτη για το Άγ. Όρος, ενώ το τρίτο ξεκινά με ένα άρθρο αφιερωμένο στη λαϊκή παράδοση, για να συνεχίσει

αποκλειστικά με σχολιασμό των διατροφικών συνθηκών που συνδέονται με διάφορες γιορτές (Πρωτοχρονιά, Απόκριες, Πάσχα, πανηγύρια και γαμήλια γλέντια). Το αποτέλεσμα είναι μια σφαιρική θεώρηση της ανάπτυξης της διατροφής και της γεύσης στην Ελλάδα, που όμως στερείται συνοχής και σαφώνειας. Μελανό σημείο στην παραπάνω διαπίστωση είναι το γεγονός ότι μέσα στο κείμενο δεν υπάρχουν παραπομπές στις ιδιαίτερα πλούσιες και ενδιαφέρουσες πηγές που έχει χρησιμοποιήσει η συγγραφέας. Πλήγμα επίσης για την επιστημονική αρτιότητα των όσων παρατίθενται στο βιβλίο είναι οι απλοϊκές αναφορές σε ψήγματα «αρχαίας σοφίας» και οι ψευδο-γλωσσολογικοί συσχετισμοί όρων (π.χ. διατροφή-Αφροδίτη), που όμως εξηγούνται, δεδομένης της δημοτικότητας τέτοιων ιδεών στο ευρύ κοινό.

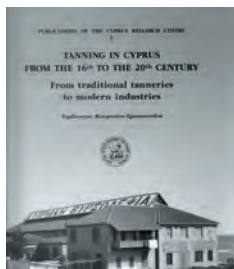
Σίγουρα, το *Ελληνών Διατροφή* δεν είναι ένα επιστημονικό έργο. Δεν φιλοδοξεί όμως και να είναι. Αντίθετα, επιδίωξη της συγγραφέα φαίνεται να είναι η καλλιέργεια στο κοινό του ενδιαφέροντος για τη γεύση του παρελθόντος, με την απλή παρουσίαση βασικών θεμάτων σε έναν καλόγουστο και ευανάγνωστο τόμο. Κάτι που, τουλάχιστον για τον μέσο Έλληνα αναγνώστη, φαίνεται ότι το επιτυγχάνει.

Z.Ξ.

TANNING IN CYPRUS FROM THE 16TH TO THE 20TH CENTURY

**From Traditional
Tanneries
to Modern Industries**

*Euphrosyne Rizopoulou-
Egoumenidou*
Κέντρο Επιστημονικών
Ερευνών Κύπρου,
Λευκωσία 2009

Η Φρόσω Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, γνωστή στο χώρο της εθνογραφίας, παρουσιάζει διεξοδικά, σε 420 περίπου σελίδες, την ιστορία της κυπριακής βυρσοδεφίας.

Πρόκειται για ένα θέμα πρωτότυπο, δουλεμένο με βαθιά γνώση, μεράκι και πολλή αγάπη.

Εξετάζοντας τις προϋποθέσεις του νησιού για την εξέλιξη της βυρσοδεφίας, η συγγραφέας ξεκινά από την Αρχαιότητα (κεφάλαιο I), συνεχίζει με τη Μεσαιωνική περίοδο στο κεφάλαιο II (Βυζαντινή περίοδος, 965-1191, Φράγκικη περίοδος, 1191-1489, και Ενετική περίοδος, 1489-1570), για να μελετήσει στο κεφάλαιο III την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1570-1878) και να επικεντρωθεί, στο κεφάλαιο IV, στην περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας (1878-1960) που αποτελεί το κυρίως θέμα της. Στο επόμενο κεφάλαιο (V), πραγματεύεται την πορεία της βυρσοδεφίας μετά την Ανεξαρτησία (1960 έως

σήμερα) και τελειώνει με τα Συμπεράσματα που συνοδεύονται από Πίνακες εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου (δερμάτων, δεψικών υλών και δερματίνων ειδών), βασισμένων στα δεδομένα των *Cyprus Blue Books* (1880-1946). Το βιβλίο ολοκληρώνεται με πλούσια και πολύ προσεγμένη βιβλιογραφία, γλωσσάρι, ευρετήριο και πάνω από 300 φωτογραφίες και πίνακες.

I. Το δέρμα στην αρχαιότητα. Ανασκαφικά ευρήματα από την Κισσόνεργα-*Μελούδκια* και την Παρεκκλησιά-*Σιλλουρόκαμπο* αποδεικνύουν πως ήδη από την 9η χιλιετία π.Χ. στην Κύπρο μεταφέρονταν ζώα από τη γειτονική πειρωτική γη, ενώ το κλίμα της Κύπρου ευνόησε την εκτροφή κυρίως αιγοπροβάτων. Από τα ζώα ο άνθρωπος έπαιρνε το γάλα από το οποίο παρήγε τυρί, τα κόκαλα και τα κέρατα χρησίμευαν στην κατασκευή τέχνηργων, ενώ το μαλλί και το δέρμα χρησίμευαν σε διάφορες κατασκευές, με πρώτη την ένδυση. Τα αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυ-

**TANNING IN CYPRUS
FROM THE 16TH TO
THE 20TH CENTURY
From Traditional
Tanneries
to Modern Industries**

*Euphrosyne Rizopoulou-
Egoumenidou
Κέντρο Επιστημονικών
Ερευνών Κύπρου,
Λευκωσία 2009*

ρούν ποικίλες χρήσεις του δέρματος, π.χ. ένα πλίνο ομοίωμα δερμάτινου σάκου ή ένα πλίνο ομοίωμα εγχειριδίου με το δερμάτινο θηκάρι του (3η χιλιετία π.Χ.). Το δέρμα χρησιμοποιήθηκε, επίσης, στα καμίνια χαλκού του 14ου αι. π.Χ., ως μεμβράνη σε φυσιπύρες που προέρχονται από την Έγκωμη και αλλού. Η χρήση δέρματος απαντά και σε πανοπλίες –χάλκινη πανοπλία του 8ου/7ου αι. π.Χ. που βρέθηκε στο Ιδάλιον και μικρά πλίνα ομοιώματα πολεμιστών– αλλά και στην ένδυση και την υπόδηση.

Για την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο, μόλο που το δέρμα είχε ευρεία χρήση (ασκοί γεμάτοι κρασί εικονίζονται σε ψηφιδωτό της Πάφου του 3ου αιώνα μ.Χ.) δεν υπάρχουν σαφείς μαρτυρίες για την κατεργασία του στην Κύπρο. Ασαφείς είναι και οι ενδείξεις εγκατάστασης βυρσοδεψείου στην αρχαία Αγορά της Αμειθούρας (ανασκαφή Μ. Λουλλουπί).

II. Το δέρμα στη Βυζαντινή (965-1191), τη Φράγκικη (1191-1489) και την Βενετική (1489-1570) περίοδο. Και στις τρεις αυτές περιόδους, η χρήση δερμάτων ειδών ήταν πολύ διαδεδομένη στην Κύπρο, όπως μαρτυρεί η εικονογραφία. Κατά τη Βυζαντινή περίοδο η βυρσοδεψία αναπτύχθηκε σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, μαζί και στην Κύπρο. Τα προϊόντα του δέρματος είχαν μεγάλη εμπορική αξία και ευρεία διάδοση. Παράλληλα με τους βυρσοδέψες που οργανώθηκαν σε συντεχνίες, το δέρμα το δουλεύαν και τα μοναστήρια (περγαμινές κ.λπ.). Τον 14ο αιώνα, όμως, η εισαγωγή δερμάτων από την Ισπανία και τη Β. Αφρική έγινε αιτία να μειωθεί η βυζαντινή παραγωγή. Παρ' όλα αυτά στην Κύπρο τα βυρσοδεψεία συνεχίζουν την εμπορική τους παραγωγή.

III. Η περίοδος της Οθωμανικής κυριαρχίας. Τον 16ο αιώνα, η βυρσοδεψία είχε πια βαθιές ρίζες στην Κύπρο όπου γνώριζαν καλά τις ιδιότητες του δέρματος διάφορων ζώων, όμως προτιμούσαν το δέρμα των αιγοπροβάτων γιατί η κινητικότητα του κοπαδιού το εξασφάλιζε από το κούρσεμα. Για τον 18ο αιώνα, μοναδικές λεπτομερείς πληροφορίες για την παραγωγή μαροκινών δερμάτων στη Λευκωσία έδωσε ο Γάλλος Joseph-Jérôme de la Lande (1732-1807). Τότε τα βυρσοδεψεία ήταν διαδεδομένα στην ύπαιθρο και σε πολλά χωριά σώζονται τοπωνύμια που υποδηλώνουν την ενασχόληση αυτή των κατοίκων και τα συναφή προϊόντα. Διατηρούν την αρχαία ελληνική ονομασία *γναφκειά* ή είναι γνωστά ως *Ταπαχανάδες*, παίρνοντας το

όνομά τους από το τούρκικο Tabakhane. Μετά το 1570, Τούρκοι βυρσοδέψες στήνουν τον *Ταπαχανά* τους έξω από τα τείχη της Λευκωσίας. Η συντεχνία τους ήταν οργανωμένη με αυστηρή ιεραρχία και είχε θρησκευτικό υπόβαθρο. Αγωνίζονται να διατηρήσουν τα μυστικά και το μονοπώλιο της τέχνης τους και μετά την άφιξη των Βρετανών.

Η Κύπρος, τον καιρό της Οθωμανικής κυριαρχίας, παρουσίασε εντυπωσιακή ανάπτυξη στον τομέα της βυρσοδεψίας, όπως προκύπτει μέσα από ένα ευρύτατο φάσμα πηγών. Εκτός από βασικό κέντρο παραγωγής μαροκινού δέρματος, η Λευκωσία υπήρξε σημαντικό εμπορικό κέντρο δερμάτων και δερμάτων ειδών, από τα οποία τα σπουδαιότερα ήταν τα υποδήματα διαφόρων τύπων. Τα χρώματα των υποδημάτων ήταν αυστηρά καθορισμένα στην οθωμανική επικράτεια (οι Αρμένιοι φορούσαν βυσσινιά υποδήματα, οι Εβραίοι ανοιχτόχρωμα γαλάζια, οι χριστιανοί μαύρα, ενώ οι επιτετραμμένοι στην Πύλη και άλλοι ξένοι διπλωμάτες φορούσαν κίτρινα υποδήματα). Άλλα δερμάτινα αντικείμενα ευρείας χρήσης ήταν τα χαλινάρια και οι σέλες, τα φυσερά των σιδηρουργών και των αργυροχόων, και πολλά άλλα. Δέρμα χρησιμοποιούσαν και στη βιβλιοδεσία των μοναστικών χειρογράφων και εντύπων.

Το εξαγωγικό εμπόριο δέρματος (τομάρι, προβιά, επεξεργασμένο δέρμα) και συναφών προϊόντων (δεψικών και χρωστικών υλών) της Κύπρου κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα ήταν σημαντικότερο. Λιβόρνο και Μασσαλία ήταν δύο από τα σπουδαιότερα κέντρα εξαγωγής. Αλλά και τα προϊόντα, όπως τα υποδήματα, ήταν μεταξύ των πιο φημισμένων.

Το εισαγωγικό εμπόριο της Κύπρου σε δερμάτινα είδη περιλάμβανε κυρίως γούνες, όπως ερμίνια, ζιμπελίνα, κόκκινη αλεπού, γκριζό σκίουρο κ.ά.

IV. Η περίοδος της Βρετανικής κυριαρχίας (1878-1960). Το ενδιαφέρον της Μεγάλης Βρετανίας να εξαπλωθεί εμπορικά και πολιτικά στην Ανατολική Μεσόγειο οδήγησε, το 1878, στην παραχώρηση της Κύπρου από την Τουρκία στην Αγγλία, για κατοχή και διοίκηση. Οι Βρετανοί ευνόησαν τον ήδη ανθηρό κλάδο της βυρσοδεψίας στην Κύπρο, κρατώντας λεπτομερή αρχεία. Ως τα μέσα του 20ού αιώνα, η παραδοσιακή βυρσοδεψία απέδιδε, όμως αργότερα, λόγω των εσωτερικών προβλημάτων και του διεθνούς ανταγωνισμού, άρχισε να παρουσιάζει κάμψη,

αν και είχε εκσυγχρονιστεί και μεταλλαγεί σε βιομηχανία.

Η βρετανική διοίκηση ευνόησε μεν την εκτροφή προβάτων, μείωσε όμως δραματικά τις αίγες, τις οποίες θεώρησε ζημιογόνες για τα δάση της Κύπρου, χωρίς να λάβει υπόψη της ότι αυτά τα ζώα ήταν πηγή ζωής για το νησί, καθώς έδιναν τα 4/5 των δερμάτων για τη βυρσοδεψία, το 1/3 του γάλακτος, τα 2/5 των τυριών και το 1/4 του βρώσιμου κρέατος. Επιπλέον ήταν απόλυτα προσαρμοσμένα στο περιβάλλον. Εκτός από την απαγόρευση, επιβλήθηκε και φόρος σε όποιον εξέτρεφε κατσίκια.

Σχετικά με τα βοοειδή, μεγάλες εξαγωγές προς την Αίγυπτο έγιναν τα τελευταία προπολεμικά χρόνια, έτσι ώστε δημιουργήθηκε έλλειψη δερμάτων για τις σόλες των υποδημάτων. Η Αίγυπτος ήταν ο πιο επικίνδυνος ανταγωνιστής της κυπριακής βυρσοδεψίας σε όλη τη διαδρομή της. Σοβαρό πρόβλημα αποτέλεσαν και οι κατά καιρούς επιδημίες των ζώων, που ανάγκασαν τις βρετανικές αρχές να εφαρμόσουν αυστηρά μέτρα απολύμανσης.

Παράλληλα, η διοίκηση επέβαλε ορισμένους κανονισμούς στη συγκομιδή του απαραίτητου στη βυρσοδεψία φλοιού του πεύκου, ενώ ευνοήθηκαν άλλες καλλιέργειες για το σκοπό αυτό, όπως το περίφημο *σουμάκι* (*Rhus coriaria*). Για την επεξεργασία του χτίστηκε από τον Άγγλο W.H. Williamson σύγχρονο εργοστάσιο στη Λεμεσό, που σώζεται μέχρι σήμερα. Το κυπριακό σουμάκι κατάφερε να συναγωνίζεται στο διεθνές εμπόριο το εξαιρετικής ποιότητας σουμάκι της Σικελίας.

Στα χωριά της Κύπρου οι *γναφκιάδες* (βυρσοδέψες) εξακολούθησαν να κατεργάζονται δέρματα με πρωτόγονες μεθόδους, εφαρμόζοντας τον παραδοσιακό τρόπο φυτικής ασκοδεψίας με πρώτη ύλη το σουμάκι. Η παραδοσιακή βυρσοδεψία συνέχισε να εφαρμόζεται σε *γναφκιά* της επαρχίας Λευκωσίας και στην Πάφο, και μετά τη βρετανική διακυβέρνηση, σε μεμονωμένες περιπτώσεις μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα. Ο λαογράφος Παύλος Ξιούτας διέσωσε τη διαδικασία της σκληρής δουλειάς στο γιδοτόμαρο καθώς και το λεξιλόγιο των βυρσοδεψών, μέσα από τη διήγηση ενός γέρου βυρσοδέψη στο χωριό Ψημολόφου. Το χωριό αυτό, στο οποίο Εβραίοι βυρσοδέψες κατεργάζονταν «γουνικά δερμάτια» ήδη από τον 14ο αιώνα, παρέμεινε το σημαντικότερο κέντρο της παραδοσιακής κυπριακής βυρσοδεψίας μέχρι τις μέρες μας.

Στη συνέχεια, η συγγραφέας αναλύει την παραγωγή των προϊόντων δέρματος, όπως υποδήματα (μπότες και παπούτσια). Στα τέλη του 19ου αιώνα ο υποδηματοποιός Hagi Gavril, ο οποίος είχε μαθητεύσει στην Ευρώπη, κατασκεύαζε γυναικεία παπούτσια γαλλικού και αγγλικού τύπου. Άλλο προϊόν βυρσοδεψίας ήταν οι ασκοί από γιδοτόμαρο, για τη μεταφορά κρασιού, κάτι που απαιτούσε ξεχωριστή φροντίδα του ζώου όσο ήταν ζωντανό και του τρόπου που το θανάτωναν και το έγδερναν, ώστε το τομάρι του να γίνει καλός ασκός. Υπήρχε και ο μικρός ασκός, το φλασκίον ή *σκουτάβλιν*, που φτιαχνόταν από παλιό ασκό. Από γιδοτόμαρο έφτιαχναν τόσο τη *βούρκα*, σακίδιο για τη μεταφορά του φαγητού και των προσωπικών ειδών των βοσκών (αντίστοιχο του ταγαριού), όσο και την *αλεβρόβουρκα*, για τη μεταφορά του αλευριού, που σιγά σιγά αντικαταστάθηκαν από τα τσουβάλια. Άλλα προϊόντα είναι ο *κάδος βούρκενος*, δερμάτινος κάδος με σιδερένιο δακτύλιο στο στόμιο και σιδερένιο κρεμαστό χερουίλι. Η *ταμποντσιά* ήταν σκεύος σε σχήμα κόσκινου χωρίς σπές για καθαρισμό καρπών, αλλά χρυσίμεινε και ως κρουστό μουσικό όργανο, κάποτε με διακοσμημένη τη δερμάτινη επιφάνεια. Δέρμα χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή και διάφορων κόσκινων, όπως το *αρθάλιν*, το *αρκόν* και η *τατσιά*. Άλλα είδη από δέρμα ήταν λουριά, σαμάρια και χάμουρα, περιλαίμια για να δένονται τα κουδούνια στα ζωντανά, φουσερά, το *προσέρκιν* (ποδιά σιδεράδων και άλλων τεχνιτών), τα *χειρόκτια* (γάντια), το *ταμπουλέκκιν* (κρουστό μουσικό όργανο) και διάφορα άλλα μικροαντικείμενα και, τέλος, το δέρμα για βιβλιοδεσία.

V. Η περίοδος μετά την Ανεξαρτησία (1960-ως σήμερα). Εκτός από τις βιοτεχνίες στα χωριά, υπήρχαν και τα αστικά βυρσοδεψεία, αυτά της Λευκωσίας και της Λάρνακας, μέσα από τη ζωή των οποίων διαγράφεται η πολύπαθη ιστορία των ταμπάκικων στην Κύπρο και η εξέλιξη της υποδηματοποιίας από τις αρχές του 20ού αιώνα, ο έλεγχος της παραγωγής κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ο σκληρός ανταγωνισμός μεταξύ βυρσοδεψών/παραγωγών και εισαγωγέων/δερματεμπόρων κατά την περίοδο μετά τον πόλεμο.

Από το 1952 μέχρι την καταστροφή του το 1974, ο *Τραπάχανας* των Μουσουλμάνων μεταφέρθηκε και λειτουργήσε στο χωριό Πυρού. Η επέκταση της πρωτεύουσας έκανε την παρουσία του σε κατοικημένο χώρο ανεπιθύμητη.

Μερικοί Τουρκοκύπριοι βυρσοδέψες συνέχισαν να εργάζονται στο κατεχόμενο, βόρειο τμήμα της Κύπρου, όχι πια με τον παραδοσιακό τρόπο αλλά χρησιμοποιώντας χρώμιο και άλλα χημικά προϊόντα. Στη Λάρνακα τα δύο μεγάλα βυρσοδέψεια καταστράφηκαν ολοσχερώς, ενώ το τελευταίο εργοστάσιο της Λεμεσού έκλεισε με την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 2004. Στη Λευκωσία παραμένει η τελευταία επιχείρηση, δεν κατεργάζεται, όμως, τα δέρματα όπως στο παρελθόν.

Στο βιβλίο αυτό παρουσιάζονται διαχρονικά και διεξοδικά όλες οι πτυχές της κυπριακής βυρ-

σοδεψίας, με την οποία εμπλέκονται όχι μόνο η τεχνική και η τέχνη, αλλά και θέματα οικονομίας και πολιτικής, κοινωνικής ανάπτυξης, υγείας, περιβάλλοντος, επίσης όψεις της καθημερινής ζωής, ήθη και αξίες της κυπριακής κοινωνίας. Με τα δεδομένα αυτά, παρά το εξειδικευμένο θέμα του, το βιβλίο παρουσιάζει γενικότερο ενδιαφέρον και απευθύνεται σε ευρύτερο κοινό.

Η μελέτη είναι γραμμένη στην αγγλική γλώσσα για να είναι προσιτή διεθνώς, διατηρεί, όμως, και διασώζει την πολύτιμη ορολογία της κυπριακής διαλέκτου.

Άννα Λαμπράκη

SIR KENNETH DOVER (1920-2010)

— Ένας φιλέλληνας που έφυγε

Προσωπογραφία του Σερ Κέννεθ Ντόβερ, Colin Dunbar. Λάδι σε καμβά, 2006.

Στις 7 Μαρτίου ο Σερ Κέννεθ Ντόβερ, ένας από τους σπουδαιότερους κλασικούς φιλόλογους του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, πέθανε στη Σκωτία σε ηλικία 89 ετών. Κατεξοχήν ελληνιστής, είχε συνδέσει το όνομά του με τη μελέτη της αρχαιοελληνικής γραμματείας και κοινωνίας – ιδίως της κλασικής περιόδου. Κέννας μελετητής του Θουκυδίδη, του Λυσία και των άλλων πεζογράφων, του Αριστοφάνη και εν γένει της καθημερινής ηθικής της αρχαϊκής και κλασικής ελληνικής κοινωνίας δεν μπορεί να μην έχει νιώσει ευγνωμοσύνη για την εμβριθή του γνώση και την απaráμιλλη οξυδέρκεια.

Γεννήθηκε στις 11 Μαρτίου 1920 στο νότιο Λονδίνο σε μια μεσοαστική οικογένεια. Ένα είδος «παιδί-θαύμα», διάβαζε από τα τρία του χρόνια και πολύ σύντομα απολάμβανε τους αισώπειους μύθους, οι οποίοι του ενεφύσησαν, καθώς σημείωσε στην αυτοβιογραφία του, *Marginal Comment* (Λονδίνο 1994), τις πρώτες του ηθικές αξίες. (Αργότερα ενστερνίστηκε, κατά τα λεγόμενά του, τις αξίες των Στωικών, ιδίως την απαίτησή τους για υπηρεσία για το αγαθό της κοινωνίας.) Όταν σε ηλικία 12 ετών πρωτοφοίτησε στο St Paul's School (που ιδρύθηκε το 1509 ουσιαστικά ως σπουδαστήριο της κλασικής φιλολογίας) «ερωτεύθηκε», όπως δήλωσε στο *Marginal Comment*, τα αρχαία ελληνικά, μια «ιστορία αγάπης» που δεν τέλειωσε ποτέ.

Η αγάπη αυτή συνδυάστηκε με την πρόωμη

του επίδοση στην ιστορική γλωσσολογία: στα 13 του συνέταξε μια βασική γραμματική των Βουσμάνων της Αφρικής. (Αντίθετα, τη λεγομένη δομική γλωσσολογία της δεκαετίας του '60 και '70 την έβρισκε ανιαρή.) Μαθητής ακόμη, στράφηκε επίσης στις γλώσσες της Μελανησίας του Δυτικού Ειρηνικού, τις οποίες κατείχε. Η συγκριτική αυτή γλωσσολογική προπαιδεία ήταν εμφανής και όταν πολύ αργότερα διάβαζε, με άνεση, όπως θυμάμαι, δημόδια ελληνικά παραμύθια και τραγούδια (κυρίως αποκριατικά και γαμήλια) που ενίοτε διόρθωνε κατά τα πρότυπα της φιλολογικής έκδοσης!

Στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Balliol College) σπούδασε κλασική φιλολογία με θρυλικούς δασκάλους όπως τον J.D. Denniston και τον Γερμανοεβραίο Eduard Fraenkel. Ο τελευταίος υπήρξε μαθητής του πατέρα της κλασικής φιλολογίας Wilamowitz. Ήταν ο Fraenkel ο οποίος μύπησε τον Ντόβερ και ολόκληρη την Οξφόρδη στη μέθοδο του «σημναρίου». Από τον πρόσφυγα αυτόν φιλόλογο ο φοιτητής Ντόβερ έμαθε κάτι το οποίο θέλησε με τη μετέπειτα έρευνα και διδασκαλία του να αναδείξει: «Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι δεν ήταν ενδιαφέροντες γείτονες που επισκέπτονται την ενορία για τσάι και διασκεδάζουν τους καλεσμένους απαγγέλλοντας αποσπάσματα από τα ποιήματά τους», όπως έλεγε. Οι Έλληνες – και οι Ρωμαίοι – ήταν ανοίκειοι αλλά και παρόμοιοι με μας και έπρεπε